

Ebben a válogatásban néhány verset mutatunk be a klasszikus japán költészet egyik első vaka-antológiájából, a *Régi és új dalok gyűjteményéből* (*Kokin vakasú*, 古今和歌集), amely rendkívül nagy hatást gyakorolta japán irodalomra

38 Fittler Áron

A RÉGI ÉS ÚJ DALOK GYŰJTEMÉNYE, A JAPÁN SZÉPSÉG ANTOLÓGIÁJA

és a kultúra minden területére. Előtte azonban tekintsük át a vaka-költészet és az antológia főbb sajátosságait!

A klasszikus japán vaka-költészet kezdetei

A japán költészet feltehetően a rituális, szájhagyomány útján terjedő dalokból eredeztethető. Emellett már a vaka-költészet kezdetétől fogva megvolt annak társas, közösségi jellege, illetve a mindennapi kommunikációban betöltött fontos szerepe, amely a *Régi és új dalok gyűjteményének* keletkezési korában, a Heian-korban¹ is jellemző volt.

A japán irodalom kezdetei a 8. század előttre nyúlnak vissza, írott irodalomról azonban a 8. századtól beszélhetünk. Ekkor keletkezett a *Tízezer levél gyűjteménye* (*Man'jósú*, 万葉集 vagy 萬葉集), a japán nyelvű költészet első versantológiája, amelynek húsz kötetében több, mint 4500 vaka (和歌) költemény található ismert és ismeretlen szerzőktől. A vaka szó szerint japán dalt jelent, amely a japán nyelvű költeményeket jelöli, megkülönböztetendő a klasszikus japán irodalomban szintén jelen lévő kínai nyelvű költészettől (kansi, 漢詩). A *Tízezer levél gyűjteményén* kívül számos költemény található a 8. században keletkezett két történeti és eredetmonda jellegű dokumentumban, a *Régi dolgok feljegyzéseiben* (*Kodzsiki*, 古事記) és a *Japán krónikában* (*Nihon soki*, 日本書紀), előbbi tartalmazza az első kötött formájú költeményt.

A *Tízezer levél gyűjteményében* megjelennek a vaka-költészet jellegzetes versformái, így a tanka (短歌), magyarul rövid dal, amely a vaka-költészet virágkorának számító 10–14. században a legnépszerűbb versforma, ezért maga a vaka megnevezés többnyire a tankát jelöli. A tanka harmincegy szótagból (a japán nyelvben harmincegy morából) épül fel, öt egységre elosztva, a szótagok (morák) eloszlása: 5-7-5-7-7.

A Heian-kori vaka-költészet és a *Régi és új dalok gyűjteményének* keletkezése

Amíg a Nara-korban keletkezett *Tízezer levél gyűjteményében* a társadalom igen széles régei képviseltették magukat, addig az azt követő Heian-kor vaka-költésze (és a kultúra többi területe) az udvari arisztokrácia köreire korlátozódott. A vaka elengedhetetlen kelléke volt a mindennapi kommunikációnak, hiszen a kor arisztokrata férfiúi vakában vallottak szerelmet, a hölgyek pedig ugyancsak vakával válaszoltak. A rokonok, barátok, munkatársak, úrnő és udvarhölgye mind ilyen költeményeken keresztül tartották egymással a kapcsolatot, fejezték ki egymásnak érzéseiket. Ezt gyakran előszóban adták elő a címzettnek, de előfordult, hogy levél formájában vagy ahhoz csatolva küldték el. A mindennapi kommunikáció során költött vakákat ke no utának (藪の歌) nevezték. Létezett ugyanakkor a nyilvános (vagy ünnepi) költészet (hare no uta, 晴の歌) is, azaz a költészet tisztán művészetként való művelése költői versenyek és más rendezvények alkalmával.

A Heian-kor elején azonban, egészen a 9. század második feléig az udvari nyilvános költészet területén nem születtek japán nyelvű versek, sokkal inkább összpontosítottak a kínai nyelvű költészetre (kanshi, 漢詩) és kínai nyelvű prózára (kanbun, 漢文). Az udvari arisztokraták hivatali előmenetelének is feltétele volt a kiváló kínai költemények és prózai művek alkotása. A Heian-kortól kezdve az irodalom fővédnöke és központi alakja a császár volt. A 9. században az uralkodó rendeletére kínai versekből álló antológiákat állítottak össze (csokuszen kansisú, 勅撰漢詩集), a magas irodalom tehát egyet jelentett a kínai költészettel. A vaka-költészet, azaz a japán nyelvű költészet csak a mindennapi érintkezés, vagyis a magánélet szintjén volt jelen.

A 9. század második felétől azonban a vaka-költészet is visszatért az irodalommal kapcsolatos udvari rendezvények színterére. A nyilvános vaka-költészet művelésének leggyakoribb formái a mindenkori császári és császárnéi udvarban és (főként a főrangú) arisztokraták rezidenciáin rendezett költői versenyek (utaavasze, 歌合) és a császári palota lakosztályait díszítő festett paravánok képeihez költött paravándalok (bjóbuuta, 屏風歌) voltak. A költői versenyeken a verselőket két csoportra osztották, e két csoport tagjai pedig párban mérték össze költői tudásukat: megadott témában komponáltak egy-egy vakát, majd egy szakavatott költő eldöntötte, melyik vers a győztes az adott forduló két költeménye közül. A paravándalokat többnyire a császári udvar valamely tagjának felkérésére költötték az adott kor legelismertebb költői. Ezek a versek a paravánra festett tájkép vagy életkép alapján születtek, és kalligrafikus szépírással írták rá egy szintén díszes, színes papírra

(sikisi, 色紙), majd azt ragasztották a paravánra. A japán nyelvű költészet egyik első pártfogója Uda császár (宇多天皇, uralk. 887–897) volt, akinek udvarában több költői versenyt is rendeztek.

Amint említettük, a 9. században császári rendeletre csak kínai nyelvű versantológiák születtek. A császári rendeletre összeállított versantológiák pedig különösen fontosak az irodalomban, ezek jelentik ugyanis a japán költészet kánonját. A kínai versantológiák után elsőként Uda császár fia, Daigo császár (醍醐天皇, uralk. 897–930) parancsára állítottak össze vaka-antológiát, ez volt a *Régi és új dalok gyűjteménye*. Ez az antológia több szempontból is korszakalkotó. Egyrészt ez az első császári rendeletre összeállított vaka-antológia (csokuszen vakasú, 勅撰和歌集), vagyis Daigo császár elsőként emelte a vaka-költészetet a magas irodalom, a kánon szintjére. Másrészt elmondhatjuk, hogy ez az antológia az egyik alapja a későbbi vaka-költészet kifejezésrendszerének, témáinak és motívumainak. Ezzel az antológiával együtt a 15. századig összesen huszonegy császári antológia született, reprezentálva a vaka-költészet éppen aktuális szépségeszményét és stílusát.

A vaka-költészet mibenléte és a *Régi és új dalok gyűjteménye*nek felépítése

A *Régi és új dalok gyűjteménye* – előszavának tanúsága szerint – 905-ben készült el, szerkesztői ekkor mutatták be Daigo császárnak. A négy szerkesztő, Ki no Curajuki (紀貫之, 872 körül–945), Ki no Tomonori (紀友則, ?–905 körül), Ósikócsi no Micune (凡河内躬恒, 9–10. század) és Mibu no Tadamine (壬生忠岑, 9–10. század) a kor vaka-költészetének legkiválóbb alkotói közé tartoznak.

Ki no Tomonori halála után unokaöccse, Curajuki került a szerkesztési munkálatok középpontjába, ő írta a japán nyelvű előszót (kanadzso, 仮名序)², amely egyben az egyik első japán poétikai munka. Ebben ír a vaka-költészet mibenlétéről és áttekinti a japán nyelvű költészet addigi történetét, amelyben többek között felsorolja a vaka-költészet fontosabb kifejezési módjait, valamint rövid kritikát mond a 9. század hat kiemelkedő költőjéről, a hat költőóriásról (rokkaszen, 六歌仙). A japán előszó végén pedig leírja az antológia szerkesztésének körülményeit.

A japán nyelvű előszó elején Curajuki ezt mondja a vaka-költészet mibenlétéről: „A japán dal magja az egyén lelke, amelyből számtalan szólevél sarjadzik. A világon az embereket rengeteg dolog veszi körül, így tehát mindent, amit szívükben éreznek, azon keresztül fejezik ki, amit látnak vagy hallanak. A virágok között éneklő poszáta, vagy a vízben lakó béka énekét hallva pedig feltesszük a kérdést: van-e olyan élőlény, ami ne költene dalokat.

A dal minden erőfeszítés nélkül megmozgat eget és földet, megindítja a láthatatlan szellemeket és isteneket, közel hoz egymáshoz férfit és nőt, és még a vad harcosok szívét is meglágyítja.”

A vaka-költészet lényegével kapcsolatban figyelemre méltó továbbá az előszó következő megállapítása is, amelyet Curajuki a japán 41 költészet kezdeteiről szóló részlet után tesz: „Így született egyre több és sokféle dal, amelyekben kifejezést nyert a virágok csodálata, a madarak irigylése, a megindultság a tavaszi pára által, vagy a harmat keltette szomorúság.”

A japán költészet alapeleme tehát a természeti jelenségek és az azok által kiváltott érzések megéneklése, de a természet az emberi érzések (szerelem, szeretet, honvágy, mulandóság, stb.) kifejezésében is kulcsszerepet játszik. A természeti képek és életképek a japán költészetben nem csupán eszközt vagy háttérrel jelentenek az ember érzéseinek kifejezéséhez, hanem az ember egygé válik a természettel, egyenlő félként tekint az őt körülvevő világra.

A Heian-kori vaka-költészet kifejezésrendszerét, természeti képeit és motívumrendszerét³ – noha egy részét már a *Tízezer levél gyűjteményében* is megtaláljuk – nagyrészt a *Régi és új dalok gyűjteményének* költői szilárdították meg. Ezek az arisztokrácia általános műveltségének alapját képezik, valamint a későbbi korokban is meghatározóak, az antológia hatása tehát óriási. A japán költészet (és egyben a japán kultúra) egyik alapvető kelléke, a négy évszak különböző tájelemeinek megéneklése is itt kapott először önálló teret. Már a *Tízezer levél gyűjteményének* is vannak olyan részei, ahol a négy évszak szerint csoportosították a verseket, a *Régi és új dalok gyűjteményében* azonban ezek már önálló köteteket (fejezeteket) alkotnak. Az antológia húsz kötetből áll, és több, mint 1100 verset tartalmaz (a fennmaradt különböző másolatokban a költemények száma eltérő). A húsz kötet címei (témái) a következők: *Tavaszi dalok* (1–2. kötet), *Nyári dalok* (3. kötet), *Őszi dalok* (4–5. kötet), *Téli dalok* (6. kötet), *Gratulációk dalai* (Ga no uta (賀歌), 7. kötet), *Az elválás dalai* (8. kötet), *Utazások dalai* (9. kötet), *Neveket rejtő dalok* (Mono no na (物名), 10. kötet), *Szerelmes dalok* (11–15. kötet), *Bánat dalai* (Aisó no uta (哀傷歌), 16. kötet), *Vegyes témájú dalok* (Zó no uta (雑歌), 17–18. kötet), *Vegyes formájú dalok* (Zattai (雑体), 19. kötet), *Szertartások dalai* (Óutadokoro no ón’uta, 大歌所御歌), *Isteneknek felajánlott dalok* (Kamiaszobi no uta, 神遊びの歌), *Keleti dalok* (Azumauta, 東歌) (20. kötet).

Amint láthatjuk, a négy évszokról és a szerelemről szóló versek találhatóak meg a legnagyobb számban. Az évszakokról szóló versek sorrendje pedig az adott évszak fokozatos változását követi: a sort a tavasz várását és

annak kezdetét megéneklő dalok nyitják⁴, többek között a tavasz első virágával, a szilvavirággal. A tavasz csúcspontja a cseresznyevirágok kinyílása majd lehullása, végül a tavasz végéről szóló és a tavasztól való búcsúzás szomorúságát megéneklő vakákkal zárul a tavaszi versek második kötete.

42 A többi évszak kötetei ugyanígy épülnek fel, mígnem a költemények eljutnak az év végéhez. A szerelmes dalok öt kötetének vakái a legkülönbözőbb szerelmi érzésekről szólnak, a sorrend pedig szintén pontos szerkesztésre vall: a versek ugyanis a szerelem érzésének, illetve a szerelmi kapcsolat kezdeti szakaszaitól haladnak annak vége, a szakítás és a szerelmi érzések elmúlása felé.

Ez a fajta antológia- és kötet szerkesztési gyakorlat több-kevesebb változtatással tovább folytatódik a későbbi császári antológiákban is.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a *Régi és új dalok gyűjteményé*-nek versanyaga túlnyomó többségében a nyilvános költészet rendezvényei során komponált vakákból kerül ki, azaz költői versenyeken megadott témára készült versekből és paravándalokból. Ezzel szemben a magánéleti levelezés során született, a költő valós élményeit és érzéseit megéneklő vakákból viszonylag kevés került az antológiába. Az ilyen jellegű vakák nagy száma a második császári antológia, a *Dalok későbbi gyűjteménye* (*Goszen vakasú*, 後撰和歌集) sajátossága. A *Régi és új dalok gyűjteményé*-ben a valódi érzéseknél sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak a nyelvi és retorikai kifejezőeszközök, valamint a természet és a tájak, vagy a különböző érzések oly módon történő megjelenítése, hogy az megfeleljen a kor gondolkodásának és a vaka-költészet éppen megszilárdult motívumrendszerének.

A Régi és új dalok gyűjteményének stílusa és kifejezésrendszere

A *Régi és új dalok gyűjteményé*-ben igen sok ismeretlen és név szerint ismert költő vakája szerepel. Ahogyan az antológia címe is elárulja, – a 10. század elejéhez viszonyítva – régi korok és újabb korok költeményeit gyűjtötték össze. Ennek megfelelően a költők és verseik stílusa, kifejezésrendszere alapján az antológia vakáit három korszakba szokás sorolni.

Ismeretlen költők kora: Nagyjából a 8. századtól a 9. századig terjedő időszakban keletkezett versek, túlnyomó részük ismeretlen költők alkotása. Ezek a vakák képviselik a „rég” dalokat. Stílusuk és kifejezésviláguk sokban hasonlít a *Tízezer levél gyűjteményé*-nek (annak is kései korszakaiban keletkezett) verseiéhez, ugyanakkor találni köztük olyan darabokat is, amelyek az új gondolatvilágot tükrözik.

A hat költőóriás kora: A 9. század hat legnagyobb költője, az ún. hat költőóriás (rokkaszen, 六歌仙) és kortársainak versei tartoznak ide. A hat költőóriás: a híres 10. századi verses regény, az *Iszei történetek* (*Isze*

monogatari, 伊勢物語) főhősének modellje, Arivara no Narihira (在原業平, 825–880), a 9. század és a *Régi és új dalok gyűjteményének* egyik legnagyobb költőnője, Ono no Komacsi (小野小町), Hendzsó főszerzetes (szódzsó Hendzsó, 僧正遍昭, 816–890), Fun’ja no Jaszuhide (文屋康秀), Kiszzen szerzetes (Kiszzen hósi, 喜撰法師) és Ótomo no 43 Kuronusi (大伴黒主). Az ő verseik az antológia japán és kínai előszava szerint az „új” dalokat képviselik. Vakáik kifejezésvilágának legfőbb és újszerű jellemzője a többértelmű kifejezésekre épülő retorika (kakekotoba és engo; ld. a következő szakaszban).

A szerkesztők kora: Az antológia négy szerkesztőjének és kortársaiknak a versei tartoznak ide. Az összes vaka több, mint huszonkét százaléka a négy szerkesztő alkotása, köztük is Ki no Curajukitól szerepel a legtöbb költemény. A harmadik korszak költői az antológia keletkezésének korában éltek, és az akkor legújabb stílust képviselték. Továbbvitték a második korszak költőinek retorikáját, valamint újszerű természetábrázolás figyelhető meg a vakáikban, amely gyakran a képzetelezen alapuló elgondolásokban és a természet elemeinek megszemélyesítésében érhető tetten (ld. pl. a 157. vagy a 313. verset).

A vaka-költészet főbb retorikai eszközei

Végül fontos röviden bemutatnunk azokat a retorikai eszközöket, amelyeket a kor költői alkalmaztak, a példákról azonban a fordítások magyarázataiban írunk részletesebben.

Párnaszó (makurakotoba, 枕詞): meghatározott szavakhoz kapcsolódó állandó jelzők, amelyek mindig öt szótagosak (a japán eredetiben öt morásak). Ilyen például a 697. vers első egysége (sora): „sikisima ja” (敷島や), amely a Jamato helynév állandó jelzője. A legtöbb párnaszó a *Tízezer levél gyűjteményében* szerepel, de igen sokat használtak a Heian-korban is.

Bevezető (dzsokotoba, 序詞): Természeti kép vagy életkép, amely a versnek a költő érzéseit kifejező részét vezeti be. Funkciója – a párnaszóhoz hasonlóan – az utána következő érzés, lelkiállapot hangsúlyozása, valamint annak háttereként is szolgál. Háromféle módon kapcsolódhat az érzést, lelkiállapotot kifejező részhez: 1.) hasonlattal vagy metaforával, 2.) többértelmű kifejezéssel (kakekotoba, pl. a 495. vers első és második egységében (sorában)), 3.) teljesen vagy részlegesen azonos hangzású szavak ismétlésével (pl. a 469. versben vagy a 495. vers harmadik és negyedik egységében (sorában)).

Többértelmű kifejezések (kakekotoba, 掛詞): Egyszerre két vagy több tartalom kifejezése azonos alakú szavak vagy többféleképpen tagolható

hangsor segítségével. Ilyen retorikára épül pl. a 665. vagy a 822. vaka. Ahogy a versekből is kiderül, a két tartalom egyike legtöbbször egy természeti képpel vagy életképpel, a másik pedig valamilyen emberi érzéssel, gondolattal vagy cselekvéssel kapcsolatos. Ennek a retorikai eszköznek a fejlődését a japán nyelvben meglévő sok azonos alakú szó és a 9. században Japánban kifejlesztett kana (仮名) szótagírás tette lehetővé, ez ugyanis tisztán szótagjelölő, ez által ugyanazzal az írásjegysorral több jelentést tudtak egyszerre megjeleníteni. (A vakákban – különösen a 10. században – fogalomjelölő kandzsikat nemigen használtak, nagyrészt kana szótagírással jegyezték le azokat.)

Kapcsolódó szavak (engo, 縁語): A költő egy versen belül olyan szavakat használ, amelyek valamilyen módon összefüggnek egymással, ez által pedig a felszíni, elsődleges tartalom mellett létrehoznak egy másik tartalomslíkot. Ez gyakran azonos alakú szavakkal vagy hangsorokkal történő többértelmű kifejezések (kakekotoba) formájában jelenik meg, és gyakran az egyik oldal emberi érzéssel vagy cselekvéssel, a másik oldal pedig természeti képpel vagy életképpel kapcsolatos. Engó-kat láthatunk például a 2. vagy a 665. versben. A többértelmű kifejezésekhez hasonlóan ez is a 9. században teljeseedik ki, és kitágítja a harmincegy szótagos (morás) kötött formában való kifejezés lehetőségét.

Dalpárna (utamakura, 歌枕): Híres helyek, amelyekhez valamilyen meghatározott asszociáció kötődik, és ezekkel együtt szerepel a költészetben. Ez az asszociáció lehet egyszerűen egy tájkép, amely a köztudatban él az adott dalpárnával kapcsolatban, de gyakran kapcsolatban áll a hely nevének jelentésével, hangalakjával, mint például a Jamato tartományban található Furu (布留), amelynek neve azonos alakú a „régí” jelentésű szóval, ezáltal az ősi, illetve elvadult hely asszociációja kapcsolódott hozzá (ld. a 679. verset). Kialakulhat ezen kívül a hely sajátossága mentén is, erre példa a Fudzsi-hegy, amely a Heian-korban aktív vulkán lévén füstölgött, ez által pedig a titkolt, vagy a visszafojtott szerelem érzésének asszociációja kapcsolódott hozzá.

¹ A japán történelem és irodalomtörténet 794 és 1192 (más meghatározások szerint 1185) közötti korszaka, a japán nyelvű irodalom egyik fénykora.

² Császári versantológiákhoz és más nyilvános költészeti szintéren komponált költeményekhez többnyire kínaiul szokták írni az előszót. *ARégi és új dalok gyűjteményének* is van kínai előszava (manadzo, 真名序), amelynek tartalma nagyjából megegyezik a japán nyelvűével.

³ Ezek konkrét példáit ld. a következő két szakaszban és a versfordításokban.

⁴ Ebben a korban (és egészen a 19. század második feléig) a holdnaptár szerint tartották számon az évszakokat. A holdnaptár hónapjai a Gergely-naptárhoz viszonyítva nagyjából egy-másfél hónappal későbbi időpontot jelölnek, így az újév a Gergely-naptár szerinti február elejére vagy közepére esik, vagyis egybeesik a tavasz kezdetével.

